



J. NOVELL. FONDS EMB. INSPA. CENTRE DE LA IMATGE. DIPUTACIÓ DE GIRONA

# L'accent portbouenc dels Torroella

La infància empordanesa d'Ángeles i Rafael va perdurar en les seves vides i en la seva obra

**Ángeles i Rafael Santos Torroella van néixer a Portbou i van passar en aquest poble els primers anys de la seva infància. Tot i que la família va fer després un periple per tot Espanya, seguint els destins del pare funcionari, cada estiu tornaven a la casa de l'avi matern, Rafael Torroella, un personatge clau en la història del poble, republicà radical i alcalde durant vint anys. Aquest lligam sentimental es farà extensiu a tot a l'Empordà i es reflectirà en l'obra creativa dels dos germans, però sobretot en el seu enyorament declarat del cel i del mar d'aquest racó fronterer.**

>> *Vista parcial del passeig Morayta, de Portbou.*

**JOSEP PLAYÀ I MASET** > TEXT

**A**ngeles (1911) i Rafael Santos Torroella (1914-2002) eren els dos germans grans d'un total de vuit i els únics de la família que van néixer a Portbou. Hi visqueren poc temps perquè el seu pare, Julián Santos Estévez, funcionari de duanes, anava rodant per tot Espanya en freqüents trasllats i la família el seguia arreu. Però cada estiu tornaven a la casa natal, la de la mare, Aurèlia Torroella Rodeja, i dels avis, i al llarg de les seves vides hi passaren llargues temporades. «Sóc nascut aquí, vora aquesta mar, arran mateix d'ella, mar a la qual ja sempre més hauria de quedar entranyablement vinculat. I pel fet mateix de viure lluny des de fa tant i tant de temps, a mesura que van passant els anys m'enyoro més, com l'etern emigrant de la cançó, d'aquestes platges, d'aquests penya-segats, de tots aquests indrets que, per a mi, sempre seran els de la meva infantesa i la meva joventut», va proclamar Rafael el dia que el convidaren a

fer el pregó de la festa major de Portbou, el 27 de juliol de 1987. I com si d'un diàleg es tractés, en una reflexió recollida al llibre de Vinyet Panyella dedicat a la pintora (*Ángeles Santos*, I. G. Viladot, Barcelona, 1992), Ángeles va afirmar: «La meva infantesa va durar molt de temps [...] Portbou era el paradís. Pensava que la vida havia de durar sempre sota aquell cel tan alt i tan blau. Tenia la sensació que la vida era eterna».

Tots dos germans es van sentir sempre molt atrets per Portbou i l'Empordà, encara que el periple familiar els va dur a Huelva, Valladolid, Salamanca, Sant Sebastià, Osca, Madrid, Barcelona... Ángeles tornà temporalment a Figueres cap al 1948, i a Portbou, on va viure més de deu anys. Després es retrobà amb el seu marit, Emili Grau Sala, amb qui s'havia casat el 1936 i separat durant la guerra, i tots dos van viure entre Barcelona, Sitges, París i Perpinyà. També van passar dos estius a Cadaqués, dels quals la pintora va deixar testimoni a través de diverses aquarel·les.

**«Sóc nascut aquí, vora aquesta mar, arran mateix d'ella, mar a la qual ja sempre més hauria de quedar entranyablement vinculat» (Rafael Santos)**



Rafael es casà amb María Teresa Bermejo l'any 1950 i s'instal·là a Barcelona, sense deixar de visitar periòdicament Portbou. Va estiuar els anys 50 a Llançà, l'Estartit, el Port de la Selva i Espolla, i més tard es va comprar un petit apartament a Cadaqués, dissenyat pel seu amic l'arquitecte José Antonio Coderch. També va freqüentar altres indrets de l'Empordà, com Figueres, Agullana, Darnius, l'Escala o Garriguella, llocs que apareixen esmentats en els seus poemes.

Rafael solia dir que havia heretat el caràcter de frontera: mare de Portbou, al costat de França, i pare de Saucelle de la Ribera (Salamanca), a tocar de Portugal. Aquesta ubiqüitat familiar podria explicar que sempre li agradés fer el paper de pont, fos entre la cultura catalana i la castellana, entre el franquisme més tolerant i l'oposició democràtica, entre l'art contemporani i el tradicional, entre els germans Dalí o entre l'Empordà i Barcelona. Ángeles, en canvi, patia amb aquestes dualitats ideològiques i procurava allunyar-se'n, seguir el seu propi camí, més discret i sense compromisos amb l'exterior.

### Origen familiar

El paisatge comú que sempre van compartir estava marcat per l'esperit dels Torroella. Del besavi matern se sap que era maçó, tal com indiquen les làpides d'ell i de la seva esposa que encara es conserven al cementiri civil de Garriguella, d'on eren originaris. El seu fill Rafael Torroella –avi d'Ángeles i Rafael, de qui també era padri– va ser alcalde de Portbou durant vint anys, alternant alguns períodes amb el seu germà Pepet. Era un home de negocis, que havia creat l'empresa Torroella i Callís, d'exportació i importació, amb agències a Portbou, Cervera i Barcelona. Republicà, culte –amb una important biblioteca–, afrancesat, impulsor de la Logia Progreso Portbouense i membre destacat del Partit Radical, de Ruiz Zorrilla i Alejandro Lerroux, era un home de caràcter i exigent que va fer molts diners (tenia diverses cases, dos cotxes i estiuejava a Baden-Baden). La seva mort i el seu enterrament van

<< Nens pobres (dos germans),  
c. 1930. Oli sobre tela. 90 x 70 cm.

*Els nens d'aquesta pintura s'han identificat idealment com Ángeles i Rafael, en algun dels seus períodes d'internats escolars.*



>> Cadaqués. Port de l'Alguer, 1965. Oli sobre tela, 65 x 81 cm.

generar una gran mostra de dol al poble. Així se'n feia ressò la crònica de *La Vanguardia* (21/03/1928): «El sentimiento que ha causado su muerte ha quedado bien patente, ya que a su entierro no sólo ha acudido todo el pueblo en masa, sino que también de los pueblos más alejados de la comarca han asistido comisiones de entidades y amigos para tributarle el último homenaje. Portbou está de luto con la muerte de su bondadoso filántropo, cuya vida estuvo siempre consagrada a la prosperidad de su pueblo, al resurgimiento de un bello ideal y al bienestar de sus conciudadanos. Generoso con los necesitados, fue llamado el padre de los pobres. Ostentó el cargo de alcalde de este pueblo por espacio de más de veinte años; fue elegido diputado provincial [...]. Por expresa voluntad del finado, su féretro ha sido conducido en brazos de algunos indigentes de esta localidad y de Garriguella, entre los cuales se repartió la cantidad que dejó estipulada [...]».

Però qui va exercir una influència més directa sobre els dos germans va ser la mare. Rafael i Ángeles van estar molt units a Aurèlia Torroella, mentre que Julián, el pare, pel seu caràcter més adust i els seus fre-

>> Quadres que l'empresa Torroella i Callís tenia a Portbou per al descans de la quarantena dels animals de càrrega, sobretot cavalls, que arribaven en tren. Postal c. 1920.



**Rafael i Ángeles van estar molt units a Aurèlia Torroella, mentre que Julián, el pare, es va distanciar dels fills, tal com era propi de l'època**

>> **Sadi Torroella Rodeja (1894-1918), el tiet de Rafael i Ángeles Santos Torroella.**



qüents desplaçaments per raons de feina, es va distanciar més dels fills, tal com era també propi de l'època. «El meu pare tenia molt caràcter. Vaig tenir discussions tremendes amb ell. Me'n vaig anar de casa l'any 1934 i, posteriorment, de manera definitiva en la postguerra», va explicar Rafael a Jaume Vidal Oliveras a «El tiempo del arte, Conversaciones con Santos Torroella» (*Kalías. Revista de Arte*, núm. 17-18, IVAM, València, 1997).

Potser per aquest distanciament, quan va morir la mare, el 1959, confessà que se sentia impulsat a escriure poesia en català: «No sentiré mai més aquella veu / per la que sempre em coneguera infant. / D'esma a vegades vaig entre les coses, / ja sense arrels la meua soledat» (*Aquella veu*, inclòs a *Poesías (1935-1962)*, E. Losada, Buenos Aires, 1964). Dels vuit germans, Rafael era l'únic que parlava en català amb la seva mare. Només durant la guerra havia escrit en català, a les revistes *Juliol* i *Mirador*, i a partir d'aleshores tornà a ser un escriptor bilingüe.

Ángeles va viure molts més anys al costat de la seva mare, hi va mantenir una relació més intensa i tot i això entre elles parlaven sempre en castellà. En el seu cas la influència familiar es prolongà també a través d'Adela, germana gran de la mare. Quan Ángeles va patir una crisi emocional l'any 1930, la família Santos Torroella, que vivia a Valladolid, va decidir enviar la

filla a Portbou sota la tutela de Joan Soler, casat amb Adela i convertit en gerent dels negocis després de la recent mort de l'avi Rafael Torroella. Ángeles va passar molt temps a la casa familiar on vivia Adela, els anys 30 i després quan hi va tornar els anys 50, però també a Olot, on els Soler tenien casa. Per això no ha d'estranyar que en la seva obra hi apareguin els retrats de molts familiars. Adela, dona més decidida que Aurèlia i amb fama de gran bellesa, va ser un important referent per a Ángeles, com una segona mare.

### **La tramuntana i el mar**

Rafael repetia sovint que creia molt poc en la història i més en la geografia: «Sobre mi pesa molt la tramuntana, el mar i un altre aspecte, aquest sí, de la meua història personal associat a Portbou, i que potser ha influït molt en el meu caràcter de poeta. La majoria dels poetes tendim a la malenconia i a un cert patetisme en la visió de la vida. En el meu cas hi ha per un costat la visió del mar i, per l'altre, un fet associat a la meua infància, a la meua primera adolescència: el suïcidi de l'oncle Sadi, el germà de la meua mare. L'oncle Sadi és una figura simbòlica que associo a un fet natural: el mar. Va voler posar fi a la seva vida i es va endinsar en el mar, però no tirant-se o afogant-se sinó anant a l'alta mar amb una barca petita i lleugera que ell mateix havia dissenyat». Sadi va desaparèixer el juliol de 1918 i el seu cos va ser trobat a la platja de Canet, al Rosselló. Rafael explicà en un poema un somni en el qual va buidar el mar de Portbou per trobar l'oncle Sadi, que, «cansat i impacient, va voler anticipar el seu destí». Però aquest li recriminà: «Per què buides el mar que encara no et pertany?». El poema, titulat *Dos playas*, el va publicar a *Cuaderno-78*. Rafael té també un altre text dedicat al seu germà Antonio, que es va suïcidar a Figueres el 1953.

Els biògrafs d'Ángeles parlen sovint de la seva tímida i també d'un cert aire malenconiós, reflectit en el seu *Autoretrat* de 1928. Aquest fet explica també que passés per moltes ciutats sense deixar-se endur gaire per la seva influència. «Pintava sense sortir de casa, sense veure a ningú», deia la seva família quan estava a Valladolid, el 1929. Aquella ansietat no la perseguia, en

**Portbou ocupà també un espai important del planeta d'Ángeles, amb l'estació, les casetes de bany, la platja i el mar que es confonia amb el blau del cel**



canvi, quan era a Portbou, al jardí de la casa dels avis. Quan va pintar la seva obra més emblemàtica, *Un món*, Portbou ocupava també un espai important del seu planeta, amb l'estació, el camp de futbol, els nens que jugaven sota l'atenta mirada de la criada, les casetes de bany, la platja i el mar que es confonia amb el blau del cel.

### **Apassionat per Salvador Dalí**

No es pot pas dir que els dos germans tinguessin vides paral·leles. Però és clar que van compartir una geografia sentimental. I fou Rafael qui ho va fer més explícit a través de les seves conferències, els seus poemes i articles i la seva passió arrauxada i tenaç per Salvador Dalí, a qui va dedicar 11 llibres i més de 70 articles. Sense voler ser exhaustius, va dedicar també estudis i monografies a artistes empordanesos com Marià Llaner, Joan Massanet, Àngel Planelles, Frederic Marès, Evarist Vallès, Ramon

Molons, Joan Josep Tharrats, Joan Padern, Quim Bech de Carede, Ramon Pichot, Jordi Curós, Rafael Duran i Lluís Roura. Va ser membre dels patronats del Museu de l'Empordà de Figueres i del Museu de l'Aquarel·la de Llançà i un dels impulsors del Museu Municipal de Cadaqués. El seu primer article, sobre Sant Pere de Rodes, el va publicar a *Destellos*, de Portbou, i més endavant va escriure a *Canigó*, *Ampurdán* i *Empordà Federal* (2a època).

Ángeles expressà el seu arrelament a la terra dels seus orígens de manera més discreta, tant en la seva obra pictòrica com amb la seva paraula, recollida en diverses entrevistes. Però tots dos van tenir un únic paisatge estable i fidel, lligat a una infància feliç. Si Rafael va perseguir eternament el mar de Portbou, «tan bell i tan terrible», Angelita en cercava el cel, «tan alt i tan blau».

**Josep Playà i Maset** és periodista.

**>> La família Torroella.**  
Drets, d'esquerra a dreta: l'àvia, Rosa Rodeja Prats; l'avi, Rafael Torroella Cardoner i la tieta Adela Torroella Rodeja. En primer terme: el tiet Sadi Torroella Rodeja, el besavi, Joan Torroella, Aurèlia Torroella Rodeja (la mare d'Angelita i Rafael), la besàvia, Catalina Cardoner, i davant d'ella, la tieta Anita Torroella Rodeja.

**No es pot pas dir que els dos germans tinguessin vides paral·leles. Però van compartir una geografia sentimental**